

De N.V. Amersfoortsche

Tapijtfabriek en Theo Colenbrander

‘...in haar eigen stad,
wier naam zij draagt,
bleef zij onopgemerkt...’

4

In 1896-1897 werd bij de Vereniging ‘Voor de Kunst’ in Utrecht een expositie gehouden met tapijten van Theo Colenbrander ‘uit de Amersfoortse tapijtfabriek van Garjeanne en Mouton’.¹ Opvallend is dat deze fabriek in geen enkele historische studie over de stad Amersfoort voorkomt. Het verslag van een zoektocht naar de internationaal vermaarde N.V. Amersfoortsche Tapijtfabriek en haar artistiek directeur Theo Colenbrander.

Er zijn weinig gegevens over de fabriek te vinden in Archief Eemland. Dit onderzoek berust daarvoor grotendeels op informatie uit historische kranten en publicaties over kunstnijverheid. We beginnen het verhaal bij de Doornikse tapijtfamilie Garjeanne, die in ca. 1820 een tapijtfabriek aan Onder de Linden in Utrecht begint met tapijten in Doornikse smaak. Vijf jaar later al valt de fabriek van P.A. Garjeanne & Zoon in de prijzen op haar eerste nationale nijverheidstentoonstelling in Haarlem.² Het gaat de fabriek aanvankelijk voor de wind. Na door de regering verleende voorschotten in de periode 1835-1842³, adverteerde ze in 1842 als *Koninklijke Tapijtfabriek*. In 1853 werd gemeld dat de fabriek ‘geknakt’ was door ‘geweldige aanvoer van elders.’ De firma

Garjeanne & Co. verlaat Utrecht en vestigt zich in aan de Nieuwe Langendijk te Delft.⁴ De Delftse firma Garjeanne & Co. presenteert zich in 1876 in Philadelphia op de *Centennial Exposition*, ook bekend als *International Exhibition of Arts, Manufactures and Products of the Soil and Mine* en valt in 1877 in de prijzen op de belangwekkende tentoonstelling *Kunst Toegepast op Nijverheid* in het Paleis voor Volksvlijt te Amsterdam. Begin jaren tachtig van de 19^e eeuw begint de ondernemende familie op een nieuwe en waarschijnlijk grotere locatie; op voormalige tabaksvelden buiten Amersfoort. Wanneer vader Garjeanne in 1882 even buiten de Kamppoort in Amersfoort de Tapijtfabriek Garjeanne & Co. opricht, spreekt de gemeente van “een nieuwe tapijtfabriek, vooral in

¹ Het Utrechts Archief (HUA), 777-2. ² Eliëns, *Kunst, Nijverheid Kunstnijverheid*, Leiden, 1992. ³ HUA, 1107-2 Stukken gemeentebestuur Utrecht 1813-1969, dossier 9070. ⁴ Voorst tot Voorst, van, *Tussen Biedermeier en*

Berlage; Meubel en interieur in Nederland 1835-1895, Amsterdam, 1992, p. 77.

Detail tapijt 'Visschen/Poissons', KVT-remake van Colenbrandertapijt voor H.W. Mesdag uit ca. 1893.

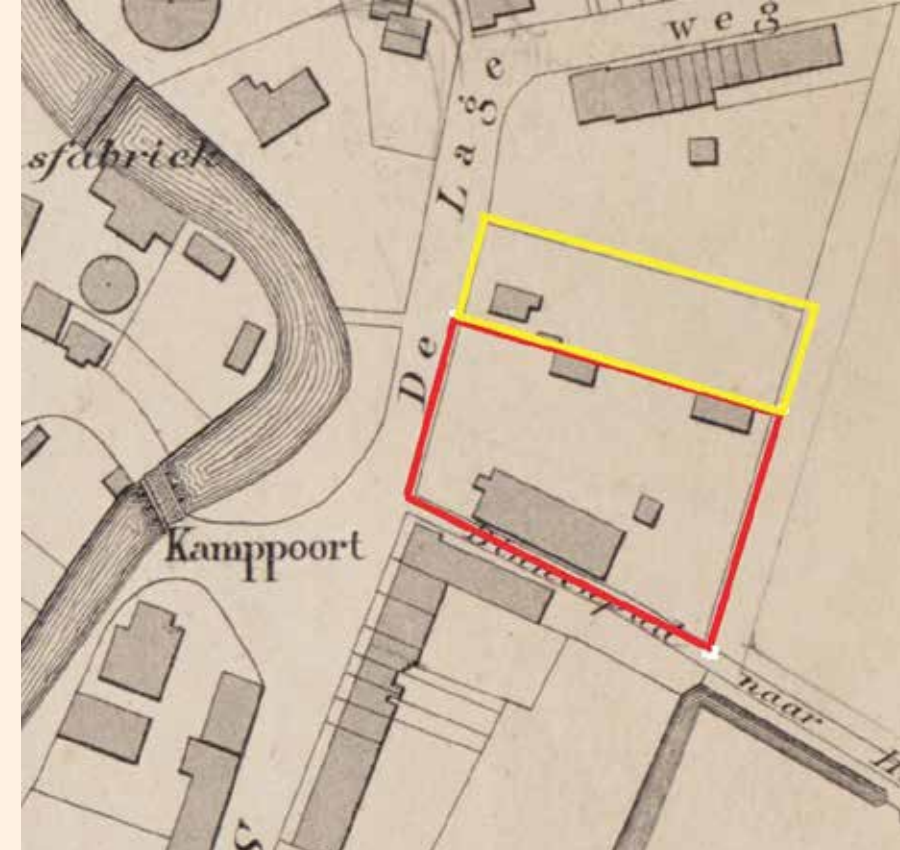
Foto: P. Mertz.

Smirnase tapijten".⁵ Dit waren gekleurde geknoopte wollen kleden. Om de eigen kleuren te kunnen bepalen werd naast de fabriek van Garjeanne (tegen de wil van de garnizoenscommandant van het aangrenzende Militair Hospitaal) een ververij gebouwd.⁶ De aanwezigheid van de ververij, maar ook de chemicus die verantwoordelijk was voor de kleuren, zouden later voor de colorist Colenbrander een belangrijke rol spelen.

De locatie van de fabriek is niet makkelijk te vinden. Er zijn geen foto's bewaard gebleven die ons een fraaie fabriek tonen. In de *Amersfoortsche Courant* vinden we enkele geografische aanwijzingen. 'Even buiten de Kamppoort', 'Gelegen aan de Lageweg' en '150 m. van het Militair Hospitaal' geven aan waar we moeten zoeken.⁷ De kadastrale gegevens die de krant in 1882 vermeldt, zijn voornamelijk niet te traceren. Het zou volgens een officiële publicatie van B&W gaan

⁵ De term Smirna is ontleend aan de Turkse havenstad Smyrna (nu Izmir) en werd gebruikt als algemene term voor handgeknoopte, hoogpolige kleden. Jaarverslag Koophandel 1882, gemeente Amersfoort. ⁶ De Nieuw Amersfoortsche Courant (NAC) meldt op 2 augustus 1882: 'De Burgemeesters en Wethouders van Amersfoort [...] doen te weten dat blijkens ingekomen bericht van de garnizoens-kommandant

d.d. 28 juli jl., no. 102, de Minister van Oorlog bij Z.M. den Koning in beroep is gekomen van het besluit d.d. Juli 1882, waarbij door hen aan den firma GARJEANNE & Co. vergunning is verleend tot het oprichten van ene ververij, verbonden aan eene tapijtfabriek, op de percelen alhier gelegen aan de Lageweg [...]' ⁷ Amersfoortse Courant (AC), 1882, div.

In geel kader perceel woonhuis, in rood kader perceel Garjeanne. Detail van de stadsplatteland van Van Vooren en Wagemaker, 1888. Museum Flehite.

om sectie A, no. 1399 en 980. Deze nummers komen op geen enkele kadastrale kaart voor. Een kaart uit 1888 toont echter twee percelen aan de Lageweg, even buiten de Kamppoort, die op een kaart uit 1880 nog niet voorkomen. Het gaat om een groot perceel naast het Binnenpad (Voetpad) naar Hoevelaken met een aanzienlijk groot gebouw (op de kaart aangegeven met een rode lijn), te groot om een woonhuis te zijn. Daarnaast is een kleiner perceel zichtbaar met een gebouw in de grootte van een woonhuis (aangegeven met een gele lijn). Wanneer we deze gegevens leggen naast een advertentie uit de Amersfoortsche Courant uit 1885 waarin de tapijtfabriek van Garjeanne wordt genoemd, hebben we wellicht de plek van de tapijtfabriek gevonden.

Wanneer na 1901 de N.V. Amersfoortsche Tapijtfabriek opgaat in de *Koninklijke Tapijtfabriek*

Advertentie verkoop woonhuis.

Amersfoortsche Courant, 23/07/1885; p.3/6, Archief Eemland.

Deventer en de productie wordt verplaatst naar Deventer, vestigt de chemische fabriek 'Voorwaarts' zich in het pand. Er volgen meerdere gebruikers van het fabriekspand van Garjeanne. In de Amersfoortsche Courant van 1922 wordt gewag gemaakt van de veiling van een pand 'bij

Luchtfoto Amersfoort 1935, rode pijl: voormalige N.V. Amersfoortsche Tapijtfabriek, linksboven de Kamppoort.
Archief Eemland, fotonummer AFT00300625.

Groepsfoto van wezen en bestuurders uit 1922 genomen in de tuin van het Gereformeerd Weeshuis met de fabriek van Garjeanne op de achtergrond. Archief Eemland.

de oudere inwoners meer bekend als de tapijtfabriek van Garjeanne', het pand werd verkocht aan de bekende Amersfoortse graanhandelaar J.L. van Nieuwenhuizen, die er een graanmaalterij wilde beginnen.⁸ Maar hoe zag de fabriek er uit? Op een luchtfoto uit 1935 wordt op de plek van de kaart uit 1888 een langgerekt gebouw zichtbaar, met een duidelijk fabrieksdak waardoor het daglicht in ruime mate naar binnen kan vallen.⁹ Een verandering in kadastrale nummers geeft uitein-

delijk zekerheid over de exacte locatie van de N.V. Amersfoortsche Tapijtfabriek. Wanneer de fabriek in 1898 een vergunning aanvraagt tot het plaatsen van een gasmotor van vier paardenkrachten, is het kadastrale nummer gewijzigd in Sectie A, Nummer 1551.¹⁰ Dit nummer komt overeen met een kadastraal nummer uit Raadsbesluit 4672 tot aankoop van een fabrieksgebouw met bijbehorende grond, kadastraal bekend sectie A nrs.1486 en 1551, gelegen aan de Lageweg, hoek

⁸ Amersfoortsch Dagblad/De Eemlander (AD/DE), 4 december 1922; p. 3/4. ⁹ Wanneer Johan Mouton later in Deventer een perceel krijgt toegewezen om zijn tapijtfabriek op te bouwen, wijst hij het af omdat het niet langgerekt genoeg zou zijn. Visser, S., 'Geknoopt en geweven', p. 55. ¹⁰ De industrialisatie van Nederland kwam laat op gang

en gasmotoren waren lange tijd een zeldzaamheid. In 1895 waren er bijvoorbeeld nog maar twee meubelbedrijven in Amsterdam die over een gasmotor beschikten. De Amersfoortse tapijtfabriek was dus ook hiermee bij de tijd (Van Voorst tot Voorst, 'Tussen Biedermeier en Berlage', p. 59.).

Woonhuis Garjeanne op de Kamp 44, links op de hoek. Archief Eemland.

Hoewelakense Voetpad, van W. van Haselen.¹¹ Er volgde nog een aanzienlijk aantal bedrijven die zich in het pand vestigden.¹² De meest bekende firma die op dit perceel gevestigd is geweest, is die van J. en H. Polak uit Amsterdam, die in 1914 een Hinderwetvergunning aanvragen 'tot het oprichten van eene inrichting tot het vervaardigen, verwerken en bewerken van producten voor de fabricatie van etherische oliën, vruchtenessences en reukstoffen (met uitzondering van muskus)' voor perceel Sectie A, nummer 1551; beter bekend als

¹¹ Archief Eemland (AE), Raadsbesluit gemeente Amersfoort 4672. ¹² Het archief meldt in de kantlijn: 'voormalige viltfabriek daarna in gebruik bij de Amersfoortse Autobusdienst'. Ook de viltfabriek aan de Lageweg wordt in de krant

Advertentie Heerenhuis. Amersfoortsche Courant, 09/07/1885 p. 4/4; Archief Eemland.

het latere PFW, Polak's Frutal Works.¹³ De fabriek op de luchtfoto uit 1935 is dus met zekerheid de N.V. Amersfoortsche Tapijtfabriek, waarvan het

genoemd onder Sectie A, nummer 1551. (AC, 1 december 1903). Ook op dit adres was gevestigd de Bataafse Importmaatschappij v/h N.V. Acetylena (AD/DE, 20 juni 1928; p. 2/8). ¹³ AD/DE, 13 augustus 1914; p. 1/13.

officiële adres luidde: Hoevelakense Voetpad 2. Aan de straatkant een klein en onopvallend bakstenen huis, waarachter gelegen een hoge werkruimte met vijf royale daklichten en daarachter een lager gelegen werkruimte met eveneens daklichten.¹⁴ De fabriek lag naast het voormalige gereformeerde weeshuis (Hogeweg 4; het Hoevelakense Voetpad vormt de grens tussen de Hogeweg en de Lageweg). Op 19 april 1955 meldt het Dagblad voor Amersfoort dat de gebouwen op dit perceel, in verband met de wegeaanleg in de Kruiskamp, gesloopt gaan worden.¹⁵

Garjeanne & Co. in Amersfoort

Nadat in 1881 de weg buiten de Kamppoort bestraat is met veldkeien, wordt de nieuwe tapijtfabriek van Garjeanne geopend.¹⁶ In 1883 worden advertenties geplaatst waarin meisjes boven de 12 jaar worden opgeroepen om zich te melden bij de fabriek.¹⁷ De Kamer van Koophandel schrijft een jaar later in haar jaarverslag: '(Lageweg – tapijtfabriek met ververij) Van de firma Garjeanne & Co. Deze fabriek, alleen bestemd tot het vervaardigen van Smirnasche tapijten, was vroeger gevestigd te Delft en is omstreeks het einde des jaars 1882 alhier in werking getreden. Zij verkreeg, in aanmerking genomen dat het meerendeel der werklieden nog niet de gewenschte bedrevenheid bezat nochtans gunstige resultaten en mag zich met goede vooruitzichten vleien. Aldaar werden

dit jaar 43 werklieden gebezigd. De fabriek nam deel aan de in 1883 in Amsterdam gehouden internationale koloniale en uitvoerhandel-tentoonstelling en ontving een gouden medaille.' De keuze voor Amersfoort bleek gunstig en de familie Garjeanne vestigt zich in 1883 aan de Kampstraat C45 (oude nummering). Het daarop volgend jaar presenteert de Amersfoortse firma zich al op een nijverheidstentoonstelling in Boston (VS) en valt ook daar in de prijzen. In 1885 kunnen er extra werklieden worden aangesteld om de buitenlandse bestellingen te verwerken.¹⁸ Zoon G.P.A. Garjeanne bewoont in dat jaar een fraaie benedenwoning op de hoek Kamp/Oliesteeg (thans Kamp 44) en stelt zich verkiesbaar voor de Rooms Katholieke kiesvereniging 'Recht voor Allen.' De familienaam is spoedig bekend in de stad.

Bij een landelijke nijverheidsinspectie in 1887 worden er bij Garjeanne nog maar zestien werklieden geteld, waarbij de drie jongste meisjes tussen de veertien en zestien jaar zijn.¹⁹ Het verslag maakt melding van een geheel vrij gelegen tapijtfabriek met een verdieping, voldoende daglicht en kunstlicht op gas. De hygiëne is goed en er is een kachel. Het bedrijf heeft (niet nader omschreven) fondsen voor de medewerkers, die overigens lange dagen maken: in de zomer van 6 uur 's morgens tot acht uur 's avonds en in de winter van acht uur 's morgens tot zeven uur

's avonds. Er wordt, verspreid over de dag, twee uur pauze gehouden. In de jaren die volgen worden er in de fabriek allerhande tapijten gemaakt, van Smirnatapijten tot kokosmatten. Het bedrijf wint vele prijzen en heeft bijvoorbeeld het Amstelhotel als opdrachtgever. In 1895 komt de naam Colenbrander voor het eerst voor in combinatie met de Amersfoortse Firma Garjeanne & Co. Nadat Colenbrander in 1889 met een conflict de Haagse Plateelbakkerij Rozenburg had verlaten (hij was er ontwerper van vernieuwende keramiek en artistiek directeur), heeft hij zich op een oude liefde gestort: tapijtonwerpen.

Nieuwe impulsen door Colenbrander

Nu volgt er voor de fabriek een moderniserende periode. In augustus 1895 spreekt men naar aanleiding van een tentoonstelling van Amersfoortse tapijten van Colenbrander bij de Haagse Kunstkring van een nieuwe onderneming: 'In de laatste zaal, waar [...] tegen den achterwand Smirnasche tapijten en in 't midden een etalage uit de plateelbakkerij „Rozenburg” ten toon gesteld zijn, bleven we het langst. Naar aanleiding van laatstgenoemde inzendingen wilden we hier 't een en ander in 't midden brengen. Door een ongemeene distinctie van kleur en dessin trok het grijsgroene tapijt rechts allereerst onze aandacht. Welke kunstenaar had dit alzoowel overlegd ontworpen? Waar was het uitgevoerd? Stellig niet in de Koninklijke Deventersche fabriek waarvan de eigenaren tegen de goede bedoelingen van den directeur in, uit angst dat hun aandeelen zouden dalen afkeerig bleven van 't invoeren van in hun oog bedenkelijke nieuwigheden en altijd maar voort laten broddelen op oude dessins, uitgevoerd in afgezaagde kleuren. [...] Het tapijt op den Haagschen Kunstkring is niet geweven te Deventer maar door de fabriek Garjeanne te Amersfoort, een fabriek die schijnt te zullen ophouden en nu nog eens voor de aardigheid dit

dessin heeft laten nawerken, een dessin niet ontworpen door den industrieel, of door de fabriek, zooals de catalogus zou doen vermoeden, maar door een zeer individueel artiest, den heer Colenbrander te 's-Hage.[...] Aan de Amersfoortsche fabriek was een scheikundige verbonden, die, tot groote vreugde van den heer Colenbrander, het verstaat in de eerste toonschakeeringen en nuances de wol te kleuren. Zal, met het sluiten van de fabriek Garjeanne, ook haar chemicus voor onze industrie verloren zijn? Het spreekt van zelf dat deze eerste proeven van zulk werk niet maatgevend kunnen zijn. In het vloerkleed links is, naar 't ons voorkomt, het binnenvak nog niet geheel in harmonie met den rand, maar 't andere laat ons overtuigend zien, dat de heer Colenbrander, wanneer hij op deze wijze kon doorwerken, waarlijk tot degenen zou behooren, die nieuw leven en daarmee een nieuwen, gansch ongewonen glans aan onze tanende tapijtindustrie zou vermogen te geven.'²⁰

In 1895 worden ook in Haarlem tapijten van de firma Garjeanne & Co. tentoongesteld, naar ontwerp van Theo Colenbrander. In de Amersfoortsche Courant schrijft men: 'De tentoongestelde tapijten, waarvan een de reusachtige afmetingen van 6,55 bij 7,50 m. heeft, doen zien, dat de Amersfoortsche tapijtfabriek geen moeite heeft gespaard. Het degelijke materiaal en de gelukkige samenstelling der kleuren, die met behulp van den technische directeur, den heer Garjeanne, verkregen werden, oogsten aller waardering. Het voornemen bestaat dan ook, een consortium in het leven te roepen, teneinde op genoemde fabriek uitsluitend tapijten naar de ontwerpen en teekeningen van den heer Colenbrander te vervaardigen. Als technisch directeur zal de heer Garjeanne aan de fabriek blijven, terwijl de administratieve leiding zal worden toevertrouwd aan

14 Er bevinden zich in AE foto's van het Gereformeerde Weeshuis waarop nog een heel klein stukje van de voorgevel van de tapijtfabriek te zien is: een laag huisje aan de straatkant met hoge ramen waarvoor gordijnen, zoals destijds gebruikelijk was bij fabriekskantoren. 15 Voor wie wil gaan kijken: de georeferenties voor deze locatie zijn, x:155000 y:463000. 16 AC, 19 september 1881. 17 AC, 13 juli 1883; p. 4/4. 18 Jaarverslag Kamer van Koophandel Amersfoort, 1885. 19 'Op aandrang van de Tweede Kamer werd in 1887 besloten tot een landelijk onderzoek naar fabrieken en werkplaatsen. De organisatie van deze nijverheidsstatistiek kwam in handen van de ingenieurs H.W.E. Struve en A.A.

Bekaar. In totaal werden van 3043 fabrieken gegevens bijeengebracht over de aard van het bedrijf, personeelsbezetting, mechanisering, arbeidsomstandigheden, veiligheids- en gezondheidsrisico's, alsmede sociale maatregelen betreffende verzekeringen en huisvesting. De nijverheidsstatistiek van Struve en Bekaar was het eerste volledige onderzoek naar de Nederlandse industrie waarbij gegevens systematisch werden verzameld en gecontroleerd. In 1890 was het onderzoek afgerond. De fabriek van Garjeanne is een van de Amersfoortse fabrieken die geïnspecteerd werden.' www.naha.nl (in 2013).

20 Algemeen Handelsblad (AH), 18-08-1895, avond, Etha Fles.

den heer J.G. Mouton, architect te 's Gravenhage.'

Het consortium bestond uit o.a. de commissarissen J. Dijk Wzn., J.F. Schill, H.M. Enthoven, C.H. Eckhart en in 1898 kwam daarbij C. Henny, directeur van de Brandassurantie-maatschappij 'De Nederlanden'.²¹ Het waren niet zomaar heren van stand. Jacob Dijk was een neef van de schilder Mesdag; een groot fan van het werk van Colenbrander. Dijk was eerder als aandeelhouder betrokken bij de firma Rozenburg.²² In de lente van 1893 had Colenbrander een aantal kamers in het Haagse huis van Jacob Dijk aan de Laan van Meerdervoort 49 ingericht met wandpanelen, tapijten, muurschilderingen en plafonddecoraties.²³ J.F. Schill was o.a. directeur van de maatschappij *Geldbelegging* en talentvol kunstverzamelaar, zijn collectie is geschonken aan het Rijksmuseum.²⁴ C.H. Eckhart was een bekende meubelmaker uit Rotterdam, een naam die ook veelvuldig opduikt op Nijverheidstentoonstellingen, zowel als deelnemer als jurylid. De firma bestaat nog steeds.²⁵ Opvallend is dat de firma Garjeanne en Co. op een tentoonstelling in 1888 Smirnase tapijten toont die gemaakt zijn voor de salons van C.H. Eckhart.²⁶ Carel Henny was zeer bevriend met H.P. Berlage en kan als mecenas gezien worden. Het waren dus allen heren met een vooraanstaande positie en een liefde voor vorm en kunst.

Op 15 maart 1896 gaat de fabriek over in de Naamloze Vennootschap Amersfoortsche Tapijtfabriek. Het jaarverslag van de Kamer van Koophandel meldt over de fabriek in dat jaar dat de productie van Smirnatapijten een hoge vlucht heeft genomen.

Links T.A.C. Colenbrander en rechts Johan G. Mouton
Bron: Elseviers Maandschrift 1917 (Haags Gemeentearchief).

Colenbrander en Mouton

Twee nieuwe namen aan het Amersfoortse firmament: de sierkunstenaar Theo Colenbrander en de vrij onbekende Jo (Johan) Gerard Mouton als mededirecteur van de N.V. Amersfoortsche Tapijtfabriek.²⁷

De N.V. Amersfoortsche Tapijtfabriek was niet zomaar een tapijtfabriek. Eervol was het voor de Amersfoortse firma om tapijten te mogen weven voor de inhuldiging van Koningin Wilhelmina in de Nieuwe Kerk in Amsterdam in 1898. Maar wat de fabriek werkelijk bijzonder maakt is de moed om vernieuwend te zijn in ontwerp en kleurgebruik. Het is de durf om te kiezen voor een uitzonderlijk artistiek directeur: Theo Colenbrander. De ontwerpen van Theo Colenbrander

worden gezien als het begin van een nieuwe periode in de Nederlandse kunst en vormgeving. Zijn ontwerpen kwamen los van de 19^e eeuwse braafheid, zijn vrije en onnavolgbare vormtaal was niet eerder vertoond. Zowel als artistiek directeur en ontwerper bij de Haagsche Plateelbakkerij Rozenburg, als in zijn tapijntontwerpen bracht hij nieuwe impulsen in de Nederlandse sierkunst. Over zijn persoonlijke drijfveren is weinig bekend, hij leefde teruggetrokken; waarschijnlijk was hij ook weinig in Amersfoort maar leverde hij vanuit Den Haag zijn ontwerpen aan.²⁸

Colenbrander is zijn loopbaan begonnen als architect in de leer bij Architect des Konings L.H. Ebersson. Van Ebersson is bekend dat hij enige tijd in Parijs verbleef; ook de jonge Colenbrander meldt zich voor het assisteren bij de voorbereidingen van de wereldtentoonstelling in Parijs van 1867.²⁹ Deze wereldtentoonstelling, waar voor het eerst producten en architectuur uit exotische oorden op grote schaal aan het Europese publiek werden getoond, had een onvoorstelbare impact op de weinig ervaren toeschouwers. De internationale vormtaal was ongetwijfeld van grote invloed op de latere vormen en het kleurgebruik van Colenbrander. De minaretten en pagodes, de vormen en kleuren van de tentoongestelde Orient, alles is terug te vinden in de tapijten en het aardewerk van Colenbrander, op een manier die vrij en oorspronkelijk was en nog niet eerder was toegepast.

De liefde voor tapijntontwerpen was al vroeg aanwezig. 'Aanvankelijk als architect, in welk vak hij geruimen tijd in Parijs werkzaam was, had de decoratieve kunst Colenbrander steeds aangetrokken en heel jong was hij reeds begonnen ontwerpen te tekenen voor aardewerk en tapijten. Tapijten maken was vooral zijn ideaal, maar zoals

het een dertig jaren geleden met onze versieringskunst gesteld was, bood zich voor den enthousiasten jongen werker nooit de gelegenheid zijn ideeën uitgevoerd te zien, noch om het tapijt zooals Colenbrander dat in fantastische droom voor zich zag, werkelijkheid te zien worden.'³⁰

Een niet eerder gepubliceerd citaat uit 1902 meldt bijna lyrisch: 'Colenbrander is voor alles een colorist, die alles durft, die op het gebied van kleurencombinatie eenig is, die na jaren zoekens een eigen richting heeft gevonden waardoor hij zoo heerlijk oorspronkelijk ons iets te zien geeft, wat ons bij den eersten blik overweldigt, omdat het zoo vreemd is, zoo geheel afwijkt van hetgeen wij gewoon zijn in tapijten te zien, maar hoe meer wij zien, heerlijke lust in den oogen, hoe inniger we trachten te begrijpen de samenvoeging van lijn en kleur, des te meer ook jubelt het in ons van mooie, heerlijk mooie, rijke en toch reine eenvoudige pracht.'³¹

Het is voor het eerst dat Jo (Johan) Mouton (1864-1935) opduikt in de Nederlandse tapijtinindustrie; later zou hij directeur worden van de Deventer Tapijtfabriek. De Haagse Mouton, zoon van de meestertimmerman en architect des Konings Pieter Frederik Willem Mouton, werd aanvankelijk opgeleid door zijn vader, met wie hij het timmerbedrijf P. Mouton & Zn. leidde. Later kreeg Johan de kans om aan de Haagse Academie opgeleid te worden tot architect.³² Zijn start als architect lijkt hoopvol: in 1884 wint hij met zijn compagnon Franz Van Peteghem 1000 gulden bij de Beursprijsvraag te Amsterdam.³³ In de jury zit, wellicht toevallig, de architect L.H. Ebersson, leermeester van Theo Colenbrander en voormalig architect des Konings.³⁴

Mouton geeft een draai aan zijn carrière door van 1890 tot 1891 benoemd te worden tot vice-

21 Nieuws van den Dag, 3 mei 1898. 22 Brentjens, Y., 'Rozenburg, Plateel uit Haagse kringen (1883-1917)', p.19. 23 Weltens, op. cit. (noot 1), p. 22-24 24 www.rijksmuseum.nl/collectie/Schill (in 2013) 25 www.eckhart.nl (in 2013) 26 Eliëns, 1992, p.175. 27 Mouton vestigt zich op 23 mei 1898 met vrouw en dochter aan de Hooglandseweg 8

(bron: AE bevolkingsregister). De huidige woningen op dit adres, naar ontwerp van architect Kroes, zouden dateren uit augustus 1901 (bron: AE, bouwdoossier 68); Mouton laat zich in Amersfoort uitschrijven op 25 september 1901.

28 Mills, p.16. 29 Brentjens, p. 8. 30 Sluyterman, K., Over tapijtkunst in een Nederlandsche tapijtfabriek, Elseviers Geïllustreerd Maandschrift, 15 (1905) dl. 29, p. 304-305.

31 Boon's geïllustreerd magazijn, maart 1902. 32 AH, *Haagsche Kroniek*, 3 december 1884. 33 De Opmerker, 6 december 1884.

Vrouwen staan aan het werk in de N.V. Amersfoortse tapijtfabriek.

Bron: Boon's Geïllustreerd Magazijn, 1902 (KB).

→

Meisje knoopt naar karton in de Amersfoortse Tapijtfabriek.

Bron: Boon's Geïllustreerd Magazijn, 1902 (KB).

Rotterdamsch Nieuwsblad, *Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid*, 23 juli 1898.

consul van Argentinië. Hij trouwt in Mendoza met Henriette Maria Corver, die het humanitarisme zou hebben aangehangen.³⁵ Bij terugkomst

³⁴ Toen Koning Willem III in 1884 overleed was het Ebersson die de taak had om een lijkstaf te maken. Maar Ebersson was waarschijnlijk te oud en vader en zoon Mouton maakten een loodzware kist die de geschiedenis inging als een onmogelijk object: 'Die was zo zwaar dat hij over de vloer van Paleis Noordeinde moest worden getrokken.' De zeer besmette-

in Nederland werkt hij als architect en bouwt in Den Haag een onderkomen voor de Franse Legatie, waarvoor hij benoemd wordt tot *Officier d'Academie*. Mouton heeft een sterke band met Frankrijk, wanneer hij in Deventer woont is hij jarenlang actief in de Alliance Française.³⁶

Zowel Mouton als Colenbrander zijn (ere)lid van de Haagsche Kunstkring, de plek waar de eerste Amersfoortse Colenbrandertapijten getoond werden. De rol van Mouton in het leven van Colenbrander is tot nu toe in alle studies die over de sierkunstenaar gemaakt zijn, onderbelicht gebleven. Toch lijkt het geen toeval dat Mouton tegelijkertijd met Colenbrander de Amersfoortse tapijtfirma komt versterken.

lijke doodsoorzaak was waarschijnlijk de aanleiding tot het maken van talrijke binnen kisten. ³⁵ Mevrouw Corver was eveneens actief bij de Haagsche Kunstkring; zij organiseerde er muziekavonden, evenals later in Sociëteit Amicitia in Amersfoort. ³⁶ Het Vaderland, 20 augustus 1935. ³⁷ AC, 25 juli 1898, p. 24.

Vrouwenarbeid

Tijden veranderen. De nieuwe fabriek heeft in de laatste jaren van de 19^e eeuw veel opdrachten. Sociale hervormingen naar aanleiding van de toenemende industrialisatie zijn ook in de Amersfoortse tapijtfabriek merkbaar. De vele vrouwen en meisjes, die lange dagen achtereen de tapijten knopen, krijgen zicht op betere omstandigheden. De directeuren van de fabriek blijken vooruitstrevend: in juli 1898 presenteert de Amersfoortse tapijtfabriek haar werkwijze op de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid. De Amersfoortse Courant schrijft op 25 juli: 'In een der verslagen van de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid lezen we: De tapijtweefgetouwen van de Amersfoortse Tapijtfabriek, in een nevenzaaltje rechts, zijn prachtige machines. Wat die fabriek aflevert naar de teekeningen van de oud-Rozenburger T.A.C. Colenbrander is zekers het eigenaardigste wat de tapijtfabricage ooit of ergens geleverd heeft. Langs die hoge

breede getouwen gaan meisjes in aanhoudende werkzaamheid. Een zorgvuldig geduldwerk, óók zeker vrouwenarbeid. Dit en de weef- spoel- zet- tel- en naaimachines, van de firma Wed. J.H. Molkenboer te Oldenzaal, zijn de industrieën waarin wij ons het sterkst het type 'fabrieksmeisjes' voorstellen, zoals de grote Twentsche inrichtingen er honderden aan het werk hebben. Dit is hier alles vrolijk, aangenaam bedrijf met iets gezelligs er in, en zeer aantrekkelijk.³⁷

De weduwe freule Hermanna Molkenboer uit Oldenzaal was fabrieksdirecteur en feministe van het eerste uur, de machines die zij ontwikkelde waren revolutionair doordat niet alleen het product belangrijk was, maar ook de werknemer die er mee moest produceren.³⁸

De vrolijkheid van de Amersfoortse meisjes bleef niet lang. Het Nieuws van den Dag meldt op 19 augustus: 'Omtrent de gisteren in Den Haag gehouden werkstaking van acht meisjes der Amersfoortse Tapijtfabriek op de Tentoonstelling van Vrouwenarbeid schrijft men ons nog het volgende: 'Deze meisjes verdienen f 6,25 's weeks; daarvan wordt f 2 of f 1,75 (het bedrag wisselt wel eens) aan de moeders uitgekeerd. Zij betalen f 4 kostgeld met inbegrip van bewassing, voor zooveel het ondergoed betreft, in het door het Tentoonstellingsbestuur gehuurde huis aan de Groot Hertoginnelaan, waar alle aan de Tentoonstellingen van buiten Den Haag werkzame vrouwen en meisjes verblijf houden. De kosten van bewassing van japonnen, schorten en mutsen wordt door den fabrikant gedragen. Van tijd tot tijd vinden de meisjes gelegenheid zich onder behoorlijk geleide te ontspannen voor rekening van het Tentoonstellingsbestuur. De grieven, welke tot de werkweigering aanleiding gaven, berustten op misverstand, hetwelk thans

³⁸ Grever, M. en Waaldijk, B., 'Feministische openbaarheid, De Nationale tentoonstelling van Vrouwenarbeid in 1898', z.j..

Geverfde wol hangt te drogen aan de Lageweg in Amersfoort.
Bron: Boon's Geïllustreerd Magazijn, 1902 (KB).

Rotterdamsch Nieuwsblad, *Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid*, 23 juli 1898 (KB).

W. Croockewit in zijn werkkamer, op de achtergrond rechts een aantal Colenbrander tulbandpullen en vazen.
Bron: Boon's Geïllustreerd Magazijn, 1902 (KB).

door de directrice geheel uit den weg is geruimd.’

In een artikel uit 1902 wordt uitvoerig geschreven over de arbeid in de Amersfoortsche tapijtfabriek. ‘De dessins van Colenbrander worden bij de Amersfoortsche tapijtfabriek uitsluitend op Smirna-tapijten uitgevoerd. Het getrouw navolgen van de juiste kleuren, die in de tekeningen van Colenbrander voorkomen, is daar in goede handen. Het trof ons, hoe de kleurencombinaties, die in de kartons door Colenbrander geteekend waren, tot in de kleinste bijzonderheden werden teruggevonden in de tapijten zelve. Elke weefster heeft daartoe een gedeelte van het patroon voor zich. Hoe nauwkeurig deze arbeid verricht moet worden, bleek ons, toen de directeur een kleine fout ontdekte, doordat een iets te sterke tint van een enkelen draad den indruk van het geheel verstoortte. Het mengen der kleuren en het geven van de juiste tint aan de woldraden eischt bijzondere zorg. Nadat de wol in de ververij de vereischte kleur heeft verkregen, wordt deze

in de buitenlucht aan vakken gedroogd.’³⁹ Bovenstaande foto toont de hoge rekken waaraan de zelf geverfde wol van de N.V. Amersfoortsche tapijtfabriek in de buitenlucht gedroogd werd.

Van Siegfried Bing naar Sociëteit Amicitia

In december 1898 werd er door de zojuist opgerichte Amersfoortse *Vereeniging tot het houden van Kunstbeschouwingen* een tentoonstelling georganiseerd in Sociëteit Amicitia met *Voorwerpen van Kunstnijverheid*, ingezonden door directeur J.G. Mouton en esthetisch adviseur T.A.C. Colenbrander van de Naamloze Vennootschap “Amersfoortsche Tapijtfabriek”. Het was een buitengewoon bijzondere tentoonstelling met een primeur. De Amersfoortsche Courant schrijft dan ook gedenkwaardige woorden: ‘De Amersfoortsche Tapijtfabriek exposeerde haar artistieke

³⁹ Boon's Geïllustreerd Magazijn, 1902.

tapijten in Den Haag, Rotterdam, Leiden, Utrecht, Berlijn, Parijs, Londen en oogste overal bewondering en lof, maar – zoals het den profeet betaamt – in haar eigen stad wier naam zij draagt, bleef zij onopgemerkt en evenals voor korten tijd schrijver dezer regelen, zijn de meeste inwoners onzer stad totaal onbekend met het feit, dat er hier, in ons midden, kunstwerken worden voltooid, die over de geheele wereld de Hollandsche kunstindustrie doen bewonderen; en al klinkt het vreemd, men weet tot nu toe over 't algemeen in Amsterdam, Rotterdam en Den Haag beter dan wijzelf welk bijzonder werk hier op 't gebied van toegepaste kunst wordt voortgebracht.(...)' Het kleeft dat in de krant beschreven wordt hang slechts tijdelijk: naar wij vernemen, zal die inzending Vrijdag vervangen worden door een ander werk van dezelfde fabriek, een kolossaal tapijt, dat het bravoure-stuk van Colenbrander wordt geheeten en dat te Parijs, vanwaar het dezer dagen terugkwam uit een tentoonstelling bij

Bing, groote sensatie maakte.’⁴⁰

Siegfried Bing (1838-1905) opende in december 1895 aan de Rue de Provence in Parijs zijn Salon d'Art Nouveau en speelde een belangrijke rol bij het tonen van vernieuwende Nederlandse ontwerpers. De term Art Nouveau is afgeleid van de naam van Bings salon. Welk tapijt Colenbrander bij Bing mocht tonen is helaas onduidelijk.

Hoewel we niet weten hoe het tapijt dat bij Bing tentoongesteld werd, er uitziet, hebben we een kleine aanwijzing van een ander tapijt dat ook getoond werd tijdens de Amersfoortse expositie. Het tapijt met het motief *Lente 22* werd verloot onder de leden van de Vereeniging. Nummer 77 van de ledenlijst was de gelukkige winnaar. Jaren later blijkt waarom het tapijt waarschijnlijk verloot werd. Het tapijt *Lente 22* wordt in 1908 getoond in het Museum voor kunstnijverheid in Haarlem en kunstenaar/publicist Reinier de Vries

⁴⁰ NAC, 14 december 1898.

schrijft: 'Het is alsof hier een geheel andere Colenbrander aan het woord is, zoo strengbenedeneerd zit dit ontwerp (*Lente 22*) in elkaar, in tegenstelling met de spontane virtuositeit voor de eerste groep of de onrustige kleurenmenging, waartoe wij *Moeras* en *Tranen* o.a. rangschikken moeten. [...] Het kan zijn, dat de verschillende stroomingen in zijn werk nog richtingen zijn, die naar een bepaald einddoel heenwijzen. Wij zouden dan alleen wenschen, dat die niet op *Moeras* en *Tranen* uitlopen.'⁴¹

Bijzonder is dat de tapijten *Lente 21* en *Lente 23* ook gelokaliseerd zijn. *Lente 21*, met de compositionele grondbeginselen van oosterse tapijten; een medaillon omsloten door een grillige rand, werd in 1901 besteld door dr. D. Hannema en zijn echtgenote voor hun huis in Den Haag. Het bevindt zich nu in de collectie van de Hannema-de Stuers Fundatie in Kasteel het Nijenhuis in Heino/Wijhe. Een bijna identiek ontwerp werd gebruikt voor een tapijt in het huis van de schilder Mesdag in Den Haag. Dit is verloren gegaan. Tapijt *Lente 23* bevindt zich in de collectie van het Haags Gemeentemuseum en is in 1910 in Deventer vervaardigd.⁴²

De faam van de tapijtfabriek was blijkbaar bij een select Amersfoorts gezelschap bekend. Voor de overige Amersfoorters was de wereld van de kunstnijverheid ver weg; de stad was 'ingedut' en veel mensen konden zich geen luxe veroorloven. En of de selecte groep leden van de vereniging werkelijk betoverd werden door de tapijten van Colenbrander, is een ander verhaal. Om een liefhebber van Colenbranders ontwerpen te zijn, waren een geofend oog en een moderne geest nodig. De Amersfoorter W. Croockewit behoorde waarschijnlijk tot de selecte groep Amersfoortse bewonderaars. Hij was een van de oprichters van de Vereniging tot Kunstbeschuwing in Amersfoort en conservator van Museum Flehite. Op foto pagina 75 zien we hem in zijn huis aan de Utrechtseweg en rechts achter hem op een laag

kastje staan een aantal tulbandpullen en vazen van Rozenburg; keramiek ontworpen door Colenbrander. Helaas zijn deze stukken niet in de collectie van Museum Flehite aangetroffen.

Alle aandacht en de presentatie van de Amersfoortse kleden in Parijs bleken effectief. Het jaarverslag van de Kamer van Koophandel uit 1899 meldt dat het jaar 1899 een 'aanmerkelijke stijging van productie van de Amersfoortsche Tapijtfabriek gaf en dat het zich laat aanzien dat deze in 1900 nog beduidender zal zijn.'

Amersfoort op de wereldtentoonstelling in Parijs

In 1900 werd de beroemde Wereldtentoonstelling in Parijs georganiseerd, de Exposition Universelle; 83.000 deelnemers, duizenden medailles. Nederland vaardigde talloze gegadigden af om *acte de présance* te geven. Het paviljoen van Nederland lag aan de Esplanade des Invalides op het grote tentoonstellingsterrein, met onder meer Rozenburgs eierschaalporselein en Colenbranders tapijten uit Amersfoort. Vreemd genoeg was de presentatie van beide firma's gecombineerd. Colenbranders tapijt *Water 2* vormde het decor voor het Rozenburgs aarde-werk, terwijl *Water 3* bestemd was als decor voor het vernieuwende eierschaalporselein van Rozenburg.⁴³

Op de openingsdag 15 april 1900 staat het werk uit Den Haag opgesteld, maar de tapijten uit Amersfoort hangen nog steeds niet. Op 6 juni wel: Tapijten waren er genoeg: de Amersfoortsche fabriek met de ontwerpen van Colenbrander, de Deventersche en die van de firma Stevens te Kralingen, last but not least, hebben samen keus genoeg om een kleed voor een Nederlandse moderne kamer te leveren; de Amersfoort-

sche eenigszins grillig van tekening maar met zeer mooie kleuren, de Deventersche wat al te flets, [...].⁴⁴

Op de afdeling Tapijten van de Parijse tentoonstelling werd de Amersfoortsche Tapijtfabriek bekroond met een zilveren medaille.⁴⁵ De Kamer van Koophandel maakt in 1900 bekend dat er in de fabriek ongeveer vijftig vrouwen, vijftwintig mannen en tien jongens werkzaam zijn in het vervaardigen van Smirnatapijten en fantasie-matten, terwijl er plannen voor uitbreiding zijn. Deze enorme toename van arbeidsplaatsen geeft de succesvolle tapijtfabriek een plek onder de grote bedrijven van de stad.

De bekroning in Parijs was een van de laatste successen van de N.V. Amersfoortsche Tapijtfabriek. Vader Garjeanne sterft in 1899, zoon W.P.A. Garjeanne overlijdt in 1920 in Baarn. Mouton aanvaardt het directeurschap van de Koninklijke Tapijtfabriek Deventer na het overlijden van diens directeur P.G. Schermbeek in 1901.⁴⁶ 'Toen bij den dood van den vorigen directeur van de Deventer fabriek, den heer van Schermbeek, Mouton daaraan geroepen werd om leiding van deze zaak op zich te nemen, werd tegelijk de Amersfoortsche fabriek met de Koninklijke Deventer tapijtfabriek vereenigd en van toen af werd Colenbrander daár artistiek leider en adviseur.'⁴⁷

Tenslotte

Mouton neemt niet alleen Theo Colenbrander mee als esthetisch adviseur, maar, zo lijkt het, ook de korte maar hevige historie van de N.V. Amersfoortsche Tapijtfabriek. Een vooruitstrevende fabriek die met onalledaagse tapijten faam verwierf in het buitenland, maar voor de meeste Amersfoorters onbereikbaar bleek.

Literatuur

- Brentjens, Y., *Rozenburg, Plaatel uit Haagse kringen (1883-1917)*, Zwolle 2007.
- Brusse, P., *Amersfoort 1850-1930, Economische bedrijvigheid en sociale verhoudingen*, Amersfoort 1993.
- Cambell, G., *The Grove Encyclopedia to Decorative Arts*, Oxford 2006.
- Day, S., *Art Deco en Modernist carpets*, Londen 2002.
- Elias, B., 'Het culturele leven', *Ach Lieve Tijd, 900 jaar Amersfoort en de Amersfoorters*, 1983.
- Eliëns, T., *Kunst, Nijverheid, Kunstnijverheid*, Leiden 1992.
- Eliëns, T., 'Moors meubilair in Nederlandse kamers; Nederland en de Oriënt', Openbaar kunstbezit, *Kunstschrift*, Zwolle, mei 2004.
- Eliëns, T., 'Nieuwe Kunst: Nederlandse kunst rond 1900', *Cachet*, jg. 4, nr. 1, 2000, p. 10-15.
- Eliëns, T., *T.A.C. Colenbrander (1841-1930) ontwerper van de Haagse plateelfabriek Rozenburg*, Zwolle 1999.
- G. (Johan Gram?), 'Nederlandsche Moderne Kunst in Tapijten, Toegepast door de Amersfoortsche Tapijtfabriek', *Boon's geïllustreerd magazijn*, maart 1902.
- Groot, M., *Vrouwen in de vormgeving 1880-1940*, Rotterdam 2007.
- Hoogewoud, G., 'De Amsterdamse Beursprijsvraag van 1884', *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek 25 (1974)*, p.277-365.
- Jolles, A., 'Colenbranders tapijten', *De Kroniek 3 (1897)*, p. 91.
- Kemperink, R. en B. Elias, (red.), *Bruit van d'Eem, Geschiedenis van Amersfoort*, Utrecht 2009.
- Lion Cachet, C.A., 'Th.A.C. Colenbrander', *Elseviers geïllustreerd maandschrift 27 (1917) deel LIV*, p. 1-12.
- Mills, R., 'Kleurnuancen. T.A.C. Colenbrander als tapijtonwerper', *Jong Holland 10 (1994)2*, p. 6-31.
- Neerinx, R. (red.), *T.A.C. Colenbrander (1841-1930) Plaatelbakkerij "RAM" te Arnhem (1921-1935)*, Arnhem 1986.
- Roode, I. de; Groot, M., *Amsterdamse School, Textiel 1915-1930*, Bussum 1999.
- Roode, I. de, 'De Koninklijke Vereenigde Tapijtfabrieken na 1919; een nieuw bedrijf met nieuwe producten? Eerste resultaten van een onderzoek naar het onbekende KVT-archief', *Textielhistorische Bijdragen 37 (1997)*, p. 96-115.
- Simon Thomas, M. en Y. Brentjens, L. Daenens, M. Groot, *Hoe nieuw was de Nieuwe Kunst? Vier visies op de Art Nouveau*, Zwolle 2010.
- Simon Thomas, M., *Goed in vorm, Honderd jaar ontwerpen in Nederland*, Rotterdam 2008.
- Sluyterman, K., 'Over tapijtkunst en een Nederlandse tapijtfabriek', *Elseviers geïllustreerd Maandschrift*, 1905, p. 291-311.
- Stichting Onderwijstentoonstellingen, *De Tapijndustrie, Koninklijke Vereenigde tapijtfabrieken N.V.*, z.j.
- Visser, S.; Herwijer, N., *Geknoopt & geweven, de kleurrijke geschiedenis van de Deventer Tapijndustrie*, Deventer 2012.
- Voorst tot Voorst, J.M.W. van, *Tussen Biedermeier en Berlage, Meubel en interieur in Nederland 1835-1895*, Amsterdam 1992.
- Weltens, A., *Theo Colenbrander tapijten*, Harderwijk 2008.

Met dank aan Paul Mertz uit Amsterdam, de immer betrokken mensen van Siësta Amersfoort: Joke Sickmann, Henk van der Lee, Jacques van Gerwen en Jacqueline van der Kort van de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag.

⁴¹ De Groene Amsterdammer, 9 februari 1908. ⁴² Mills, Jong Holland, p. 20. ⁴³ Brentjens, 2007, noot 553: Brief Mouton d.d. 14 februari 1900, Jacobs 1978, inv. Nr. 24.

⁴⁴ AH, 6 juni 1900. ⁴⁵ AH, 'Bekroningen Parijsche tentoonstelling', 21 augustus 1900. ⁴⁶ Visser, S., 'Geknoopt en geweven', p. 53. ⁴⁷ Sluyterman, K., 'Over tapijtkunst en een Nederlandsche tapijtfabriek', p. 305.